

پیامدهای تساوی جنسیتی بر خانواده در اعلامیه آموزشی اینچئون از منظر فقه امامیه

افتخارسادات علوی^۱

مسعود راعی^۲

چکیده

مسئله اصلی این پژوهش، بررسی این موضوع است که مقصود اعلامیه اینچئون از تساوی جنسیتی چیست؟ و از نظر فقه امامیه، چه آثاری بر خانواده دارد؟ اعلامیه اینچئون، الگویی آموزشی با رویکرد تساوی جنسیتی است که در سپتامبر ۲۰۱۵م در شهر اینچئون کره جنوبی با عنوان «سند توسعه پایدار»، توسط دولت‌های جهان به تصویب رسید. هدف پنجم این اعلامیه، تساوی جنسیتی در امور اجتماعی و خانواده است. مقاله حاضر به روش توصیفی - تحلیلی، موضوع تساوی جنسیتی را با رویکرد فقه امامیه و پیامدهای آن در خانواده بررسی کرده است. یافته‌ها بیانگر آن است که فقه در مقام انسانیت، همه را مساوی می‌بیند، اما تساوی مطرح شده در وظایف، نقش‌ها و حقوق، در برخی موارد، مخالف یا قوانین فقه امامیه است و پیامدهای نامطلوبی از جمله عدم تمکین زنان و لغو قوامیت مردان بر خانواده دارد. اسلام بر اساس تفاوت‌های جنسی، حقوق، وظایف و نقش‌های متفاوتی با ضوابط فقهی برای زنان و مردان در خانواده تعیین کرده است که تغییر این ساختار، بنیان خانواده را دچار تزلزل می‌کند. فقه، تعریف روشن و واحدی از خانواده دارد که با تعریف متنوع اعلامیه از خانواده در تعارض است. مهم‌ترین نتیجه این پژوهش، ضرورت ارائه یک مدل آموزشی مناسب با رویکرد فقه امامیه است که ضمن توجه ویژه به حوزه آموزش عدالت‌محور، شاهد استحکام، پایداری، روابط عقیقانه و بهره‌مندی از سلامت روابط جنسی در خانواده و انعکاس آن در جامعه است. هر یک از اعضای خانواده، وظایف و نقش معینی دارند و در صورت ضرورت می‌تواند تغییر محدودی داشته باشد تا با آرامش و اطمینان در پرتو قوانین ناب اسلامی زندگی نمایند.

واژگان کلیدی: مدل آموزشی، اعلامیه اینچئون، تساوی جنسیتی، عدالت جنسیتی، فقه امامیه.

۱. مدرس حوزه علمیه، مشاور خانواده و دانش‌آموخته سطح چهار فقه خانواده مؤسسه حوزوی آموزش عالی مجتهد امین،

اصفهان، ایران (نویسنده مسئول): Eftekhar.alavi99@gmail.com

۲. استاد تمام گروه حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد، ایران؛ masoudraei@yahoo.com

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۷/۱۱ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۲/۲۹

۱. مقدمه

تساوی زن و مرد، در طول تاریخ، یکی از مسائل مناقشه‌برانگیز به شمار می‌رود و این مفهوم، پرسش‌ها و ابهامات پایان‌ناپذیری به دنبال داشته است. سؤال مهمی که در مناسبات اجتماعی وجود دارد و به روش‌های گوناگون مورد بررسی قرار گرفته، این است که منظور از تساوی جنسیتی چیست؟ در میان کنشگران، از سیاست‌مداران گرفته تا جامعه مدنی و دانشگاهی، آگاهی اندکی درباره معنای واقعی برابری جنسیتی وجود دارد (همتی و مکتوبیان، ۱۳۹۲، ص ۲۰).

از جنگ جهانی دوم، جنبش‌های آزادی‌بخش زنان و فمینیسم‌ها، گام‌های زیادی به سمت تحقق برابری حقوق زنان و مردان برداشته‌اند. یکی از اعلامیه‌هایی که مورد توجه واقع شده، اعلامیه اینچئون در رابطه با تساوی جنسیتی در آموزش است. مدل اینچئون در سال ۲۰۱۵ م، با عنوان و پوشش سواد و افزایش کیفیت آموزش، با ۱۷ هدف اصلی و ۱۶۹ هدف ویژه، در سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو) به تصویب رسید. دیدگاه اعلامیه ۲۰۳۰ و حقوق بشر این است که انسان‌ها از یک نوع حیثیت و شخصیت ذاتی مساوی و قابل احترام برخوردارند و در متن خلقت و آفرینش، سلسله حقوق و آزادی‌هایی به آنها داده شده که به هیچ‌نحو، قابل سلب و انتقال نیست (همان، ص ۲۲). با ظهور اسلام، زن دارای جایگاه ویژه و حقوقی مانند حقوق فردی، استقلال مالی، حق مالکیت، حق ارث (نساء: ۷)، حق علم‌آموزی، مشارکت در عرصه‌های مختلف اجتماعی (ممتحنه: ۱۲؛ نساء: ۹۷ و قصص: ۲۳) گردید؛ ضمن اینکه قرآن به دیگر امتیازات زن (روم: ۲۱؛ نحل: ۲۷؛ شوری: ۱۱؛ ذاریات: ۴۹؛ نساء: ۱ و...) اشاره کرده است که تا آن زمان، زنان در جوامع گوناگون، دارای این امتیازها نبوده‌اند. در روایات زیادی نیز به این امتیازات و حقوق اشاره شده است.

یکی از مسائل زنان که در فقه اسلامی ذکر گردیده، عدالت جنسیتی است که در ابواب مختلف فقه به آن اشاره شده است. منظور از عدالت جنسیتی، «عدالت استحقاقی زنان و مردان» است. این مفهوم بدان معنا نیست که زن یا مرد بودن، مانعی برای دستیابی به حقوق باشد. زن و مرد متناسب با ویژگی‌های جسمی و روحی، دارای حقوقی هستند که گاه تساوی حقوق، و گاهی نابرابری حقوق، مطلوب است.

برابری جنسیتی، مربوط به عدالت و تقسیم مسئولیت‌هاست؛ هم در جامعه و هم در خانواده (اسماعیلی و قادری، ۱۳۹۹، ص ۱۹) و اهمیت موضوع، در همین قسمت مورد توجه است. در نظریه

تساوی جنسیتی، مردان و زنان آموزش می‌بینند که در تمام ابعاد زندگی، از جمله حقوق، وظایف و مسئولیت‌ها، کاملاً مساوی با یکدیگر دیده شوند؛ با فرصت‌های برابر، تضمین‌شده و مادام‌العمر. درحالی‌که فقه با تفاوت خلقت زنان، تساوی را در حقوق و وظایف بر نمی‌تابد و ضرورت آموزش عادلانه را طبق مصالحی تبیین می‌کند.

۲. پیشینه

گفتنی است با توجه به مطالعات کتابخانه‌ای انجام‌شده داخلی و خارجی، تاکنون پژوهشی با عنوان حاضر، در هیچ‌یک از قالب‌های پژوهشی، کتاب، پایان‌نامه و مقاله انجام نشده است. همچنین با بررسی و جست‌وجوهای صورت‌گرفته در منابع و وبگاه‌های مراکز علمی و پژوهشی به صورت الکترونیکی، پژوهشی با این عنوان و با این چپ‌نش متغیرهای مستقل و وابسته، در هیچ‌یک از منابع و مراکز داخلی و خارجی صورت نگرفته که این خود یکی از مهم‌ترین امتیازات مقاله حاضر است.

با این حال درباره برخی از متغیرهای مقاله حاضر، تحقیقاتی به شرح ذیل صورت گرفته است: برخی از پژوهشگران، از دیدگاه فقهی به سند ۲۰۳۰ توجه کرده‌اند. برای نمونه، سبزواری و کریمی (۱۳۹۸) در تحقیق خود با عنوان «بررسی تأثیر سند ۲۰۳۰ بر خانواده با رویکرد فقه حکومتی»، اجرای این سند در جوامع اسلامی را در تقابل با ارتقای دینی و اخلاقی خانواده دانسته و خانواده را رکن اساسی نهادینه کردن ارزش‌های اسلامی بیان کرده‌اند. همچنین در این راستا، حفظ، تقویت و تعالی خانواده را از مهم‌ترین وظایف حاکمان دانسته‌اند. نویسندگان در پایان نتیجه گرفته‌اند که: این سند، باعث ایجاد ناهنجاری‌ها و بحران‌هایی بر پیکره خانواده است که با غایت جوامع اسلامی، مغایرت اساسی دارد. از جمله مبانی این سند، اومانیسیم، سکولاریسم، عقل‌گرایی و تجربه‌گرایی است که جایگزین خدامحوری شده است و سرانجام به فردگرایی و قطع روابط خانوادگی می‌انجامد.

همان‌طور که واضح است، مقاله فوق بر محور تمامی ابعاد خانواده نوشته شده و با رویکرد فقه حکومتی، به تحقیق توجه شده است؛ اما نگارنده در پژوهش حاضر، به مبانی فقهی و مبانی این اعلامیه توجه و آن را تحلیل کرده و در پژوهش خود، تنها به تأثیر این اعلامیه بر آموزش خانواده پرداخته است.

از دیگر تحقیقاتی که به این اعلامیه با نگاه فقهی و آموزشی پرداخته، پایان نامه جهانجوی شیخ احمد (۱۳۹۹) با عنوان «چالش‌های فقهی سند ۲۰۳۰ در حوزه آموزش و پرورش» است. محقق، مطالب خود را پس از مقدمه تحقیق، در چهار بخش بیان نموده است که عبارت‌اند از: بخش اول (کلیات)، با فصل‌های مفهوم‌شناسی، تاریخچه و خاستگاه معرفتی سند ۲۰۳۰؛ بخش دوم (چالش در زمینه آموزش و تربیت جنسی کودک و نوجوان)، با فصل‌های دسترسی کودکان و نوجوانان به اطلاعات سلامت جنسی و باروری، عدم توجه به اقتضائات سنی در تربیت و آموزش جنسی، ترویج و عادی‌سازی رابطه جنسی با جنس مخالف، ترویج خودارضایی و استمناء، ترویج و عادی‌سازی همجنس‌گرایی و سقط جنین؛ بخش سوم (چالش در زمینه تساوی جنسیتی در حوزه آموزش و پرورش)، با فصل‌های تعریف جنس و جنسیت، تأکید بر تساوی جنسیتی به عنوان رهیافتی فمینیستی، تفاوت‌های جنسیتی و الزامات فقهی آن در حوزه آموزش و پرورش و بخش چهارم (چالش در زمینه عدم توجه به جایگاه خانواده در تعلیم و تربیت فرزندان کودک و نوجوان)، با فصل‌های جایگاه خانواده در تعلیم و تربیت کودک و نوجوان از نظر اسلام و وظایف والدین در تربیت جنسی فرزندان.

پژوهشگر در تحقیق خود، با توجه به عنوان پایان نامه، به چالش‌های فقهی اشاره نکرده و به چالش‌هایی پرداخته است که هیچ‌یک چالش فقهی محسوب نمی‌شوند؛ بلکه به چالش‌های موجود در سند توجه نموده و پژوهش خود را به جامعه آماری خاصی منحصر نکرده است. این در حالی است که نگارنده در نوشتار حاضر، پس از تبیین مسئله، تحلیل فقهی انجام داده است. همچنین فقط مسئله آموزش را در سند بررسی نموده و جامعه آماری خود را در خانواده منحصر کرده است. بنابراین، این پژوهش با مقاله حاضر همسو نیست.

۳. روش‌شناسی پژوهش

این نوشتار به روش توصیفی - تحلیلی با هدف واکاوی فقهی تساوی جنسیتی در مدل آموزشی اینچئون با تأثیر بر حوزه خانواده و تعارض آن با عدالت جنسیتی فقهی به نگارش درآمده است. با توجه به اهمیت ساختار و تعریف خانواده، ضرورت ارائه یک مدل مناسب برای تحقق عدالت جنسیتی در جهت ایجاد و استحکام خانواده در پرتو قوانین ناب اسلامی، انگیزه تدوین این مقاله و از نتایج آن است.

۴. یافته‌ها و بحث

این اعلامیه، با ترویج تساوی جنسیتی مطلق، به جای حفظ کرامت زنان، بنیان خانواده را متزلزل می‌سازد و منجر به افزایش بزهکاری و فحشا می‌شود. استدلال اصلی این است که عدالت جنسیتی واقعی باید از طریق فقه امامیه و دستورات الهی پیگیری شود؛ زیرا این رویکرد، با ارزش‌های فرهنگی و دینی سازگارتر است و در عین حفظ حقوق زنان، به تحکیم خانواده و سلامت جامعه کمک می‌کند. این پژوهش، به پیامدهای منفی تساوی جنسیتی مطلق در حوزه‌های خصوصی و عمومی اشاره دارد؛ از جمله ترویج بی‌حجابی، آموزش زود هنگام مسائل جنسی و به رسمیت شناختن همجنس‌گرایی، که همگی با آموزه‌های فقهی در تضاد هستند.

۴-۱. مدل آموزشی اینچئون و تساوی جنسیتی

مدل آموزشی اینچئون، یک نظریه و الگوی منسجم و برنامه‌ریزی شده جهت تنظیم اهداف و الزام در اجرایی شدن جهانی آن برای سال ۲۰۳۰ میلادی است که توسط یونسکو طراحی شده است. جهت‌گیری این الگو «تضمین کیفیت آموزش فراگیر و عادلانه و ایجاد فرصت‌های یادگیری مادام‌العمر برای همه به طور مساوی» است. در همین راستا، مسئولان دولت‌ها، نمایندگان بلند پایه نهادهای تخصصی سازمان ملل متحد و جامعه مدنی، در سپتامبر ۲۰۱۵ م گرد هم آمدند و در مجمع عمومی سازمان ملل متحد، دستور کار توسعه پایا را برای سال ۲۰۳۰ تصویب کردند. این دستور کار، جایگزین اهداف توسعه هزاره شد. در این اعلامیه، مدلی ارائه شده است که لازم است تمام مراحل آن، در کشورهای عضو اجرا گردد. از دلایل نام‌گذاری این اعلامیه، تصویب آن در شهر اینچئون کره جنوبی است. رویکرد این اعلامیه در هدف پنجم، آموزش تساوی جنسیتی است که در این مقاله مورد ارزیابی فقه امامیه واقع شده است.

۴-۲. تساوی جنسیتی

گاهی از جنس، معنای عام اراده می‌شود؛ به طوری که به تفاوت‌های جسمی و روانی دو جنس اشاره دارد. به عنوان مثال گفته می‌شود هوش دختر بیشتر است یا پسر؟ در این گونه موارد، جنسیت مورد نظر است. در منابع انگلیسی، واژه «Gender» یا «Gender identity» به این مفهوم اشاره دارد (حافظ ثابت، ۱۳۹۰، ص ۴۴). گاه معنای خاصی از آن اراده می‌شود که به غریزه جنسی، بلوغ جنسی «Sex maturity»، آموزش جنسی و رشد جنسی اشاره دارد (براهنی و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۴).

معنای جنس، متفاوت از جنسیت است. «جنس» و «جنسیت» از واژه‌هایی هستند که به‌ویژه در مباحث زنان، بسیار از آنها استفاده می‌شود. قرابت لفظی این دو واژه در زبان فارسی موجب شده است که درگفت‌وگوهای عمومی، به اشتباه به جای یکدیگر به کار روند. این در حالی است که این دو واژه نزد کارشناسان امور زنان، معانی کاملاً متفاوتی دارند. به اعتقاد اونگر^۱، واژه «جنس» باید به ابعاد بیولوژیکی مردانگی و زنانگی فرد محدود شود و «جنسیت» به صفات و ویژگی‌های اجتماعی دو جنس اطلاق گردد (حوراء، ۱۳۸۲، ش ۲، ص ۲). به بیان دیگر، واژه «جنسیت»، به اجزای غیرفیزیولوژیکی جنس اشاره دارد که از نظر فرهنگی، مجموعه انتظاراتی از مرد و زن است. در مجموع، جنسیت، یک مفهوم چندوجهی است که فراتر از تصورات ساده «مرد» یا «زن» و شامل جنبه‌های بیولوژیکی، هویتی، اجتماعی و فرهنگی است. نقش جنسیتی یک ساختار اجتماعی است که در فرهنگ‌های مختلف، متفاوت است و در هر جامعه‌ای با توجه به‌گرایش‌های اعتقادی و اخلاقی، انتظارات متفاوتی را ایجاب می‌کند.

۳-۴. رویکرد اعلامیه در تحقق تساوی جنسیتی

رویکرد اعلامیه اینچئون، تحقق تساوی جنسیتی در جامعه جهت رسیدن به اهداف فرهنگی - اقتصادی و تساوی در نقش‌ها، وظایف و انتظارات با ضرورت‌ها و اهداف معین بدون لحاظ فرهنگ‌ها و ادیان ملت‌هاست.

برابری جنسیتی بدان معناست که زن و مرد، حقوق و وظایف یکسان دارند و باید از فرصت‌های مساوی در جامعه برخوردار باشند. تساوی جنسیتی به باوری فمینیستی گفته می‌شود که هدفش عموماً حذف نابرابری‌های جنسیتی، مردسالاری و جنسیت‌گرایی است و از نظر اعلامیه، برای رسیدن به اهداف مورد نظر، تحقق آن ضروری است.

۴-۴. نگاه اعلامیه به جنسیت

برابری جنسیتی به عنوان یکی از اهداف برنامه توسعه هزاره سازمان ملل متحد انتخاب شده و صندوق جمعیت سازمان ملل متحد، برابری جنسیتی را نخستین حق انسانی خوانده است. سند، دارای مقدمه‌ای است مبنی بر اینکه رهبران و مردم جهان بر آن هستند که تا سال ۲۰۳۰ به سوی کرامت انسانی، عدالت، رعایت برابری، محترم شمردن تنوع فرهنگی، حمایت از اقشار آسیب‌پذیر، ترویج تفاهم، اشتغال‌زایی و نظایر اینها حرکت کنند (پیروز نیک، ۱۴۰۰). در موضوع

1. Onger.

آموزش این سند آمده است که باید نابرابری آموزشی برداشته شود (متن سند ۲۰۳). هدف چهارم این اعلامیه، تساوی جنسیتی، ترویج فرهنگ صلح و نبود خشونت، احترام به تنوع فرهنگی و تأمین فضاهای دور از خشونت برای آموزش است.

هدف اصلی پنجم، یعنی دستیابی به تساوی جنسیتی و توانمندسازی همه زنان و دختران،

از طریق:

(الف) پایان دادن به همه اشکال تبعیض علیه زنان و دختران در همه جا.

(ب) تضمین مشارکت کامل و مؤثر زنان و در اختیار قرار دادن فرصت‌های برابر (با مردان) برای انتصاب به مسئولیت‌های بسیار بالا در همه سطوح و تصمیم‌گیری در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی و همچنین در زندگی عمومی.

(ج) انجام اصلاحاتی برای برقراری تساوی حقوق زنان و مردان به منظور دسترسی زنان به منابع اقتصادی و امکان مالکیت و کنترل دارایی‌ها از قبیل زمین و سایر اشکال دارایی توسط آنان و همچنین برقراری حق دسترسی زنان به خدمات مالی، ارثیه و منابع طبیعی، در راستای قوانین ملی (کشورها).

(د) تقویت و اتخاذ سیاست‌های مطمئن و مناسب و همچنین وضع قوانین قابل اجرا برای ترویج تساوی جنسیتی و به رسمیت شناختن آن و توانمندسازی همه زنان و دختران در کلیه سطوح در جهت تحقق همه اهداف اصلی و فرعی.

۴-۵. مؤلفه‌های آموزش با رویکرد تساوی جنسیتی در اعلامیه اینچئون

- تضمین کیفیت آموزش فراگیر و عادلانه

- ایجاد فرصت‌های یادگیری مادام‌العمر همگان به طور مساوی

- دستیابی به تساوی جنسیتی و توانمندسازی همه زنان و دختران

- برابری و تساوی جنسیتی و عدالت در تقسیم مسئولیت‌ها و نقش‌ها در جامعه و خانواده

موارد اساسی در این زمینه عبارت‌اند از:

(الف) تساوی در حقوق: آموزش تساوی در حق پوشش، حق ازدواج دختر باکره بدون اذن پدر،

تساوی در استحقاق دیه و غرامت و ارث، حق عدم تمکین عام و خاص در زندگی خانوادگی، حق

قبول نکردن بارداری، حق سقط جنین، حق عدم اذن در خروج از منزل و هرگونه حقوقی که

به عنوان جنسیت از زنان سلب شده است.

ب) **تساوی در نقش‌ها:** تساوی در تصدی پست‌های مختلف اجتماعی - سیاسی مانند ریاست جمهوری، نمایندگی پارلمان‌ها و شهرداری‌ها، قضاوت، وکالت و حذف نقش همسری - مادری که به دلیل جنسیت، به نوعی در آن تفاوت وجود دارد.

ج) **تساوی در مسئولیت‌ها:** تساوی مسئولیت‌های خانوادگی، مانند سرپرستی خانواده و حضانت فرزندان، نان‌آوری و تأمین معاش، سربازی در ارتش، مسئولیت‌های بزرگ در خشکی، دریا، آسمان و حتی معادن بدون در نظر گرفتن جنسیت.

۴-۶. جایگاه خانواده و تنوع آن از نظر اعلامیه

در بند ۳ ماده ۱۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر سازمان ملل متحد می‌خوانیم: خانواده یک واحد گروهی طبیعی و زیربنایی برای جامعه است. تاکنون پانزده کشور اروپایی، ازدواج همجنس‌گرایان را در کشور خود قانونی اعلام کرده‌اند و تعریف واحدی از خانواده ندارند. مدل‌های گوناگونی مانند ازدواج دو همجنس، دو جنس مخالف، ازدواج سفید بدون تعهد قانونی و ازدواج با حیوانات با ثبت قانونی به نام احترام به تنوع فرهنگی وجود دارد. از جمله این کشورها می‌توان به بلژیک، اسپانیا، نروژ، سوئد، پرتغال، ایسلند، دانمارک، فرانسه، لوکزامبورگ، ایرلند، فنلاند، مالت، آلمان و اتریش اشاره کرد. بریتانیا با قانونی کردن ازدواج همجنس‌گرایان، اکنون به پانزدهمین کشور اروپایی تبدیل شده است که ازدواج این دسته از شهروندان در کل قلمرو آن قانونی شده است (بند ۳ ماده ۲۶). همچنین با انتشار اعلامیه‌های تساوی جنسیتی، شاهد عدم رغبت نسبت به تشکیل خانواده و فرزندآوری هستیم؛ زیرا نقش‌های مادری - همسری، کلیشه و حقارت‌آمیز محسوب می‌شود و زنان تمایل کمتری به حضور در خانه و تربیت فرزندان از خود نشان می‌دهند.

۴-۶-۱. دامنه آموزش تساوی جنسیتی در اعلامیه و نقش آن در خانواده

الف) **حذف مؤلفه‌های مادری همسری:** در اعلامیه آمده است برخی از ارزش‌های مادری یا همسری به عنوان «کلیشه‌های جنسیتی» از کتاب‌ها حذف شود. به‌کارگیری واژه کلیشه‌های جنسیتی، به معنای پرهیز از هرگونه تفاوتی به مناسبت زن و مرد بودن است. همچنین باید آموزشی برقرار گردد که فردی با عنوان زن بودن از آن محروم نشود.

ب) **تعارض با حقوق واقعی زنان:** زن و مرد به لحاظ هورمونی، خلیات و مسائل روان‌شناختی،

جسمی، روحی و توان بدنی و استقامت باهم متفاوتند. آموزش نقش مساوی، در برخی موارد، به منزله ظلم در حق زنان است؛ از جمله: ساعات کار مساوی با مردان، مجازات‌های مساوی، سربازی و بهره‌کشی جنسی در این مکان‌ها که از توان زنان خارج است. بعضی از پست‌های سیاسی و مشغولیت شبانه‌روزی که ممکن است از تربیت و نظارت بر امور خانواده غافل شود و یا حقوق زنانگی آنان مانند حق مهرطلبی، استراحت، به‌ویژه در ایام خاص زنانه، حق شیر دادن و فرزندآوری پایمال گردد.

ج) از بین رفتن حیا و عفت در خانواده: تساوی جنسیتی، لازمه آزادی از قید دین و خانواده با مبنای سکولاریسم و فمینیسم است. عفت و حیا، طهارت و پاکی نسل مفهوم ندارد و زنان مانند مردان می‌توانند از تعدد همسران برخوردار باشند.

۴-۷. تعریف خانواده در منابع بین‌المللی

تعریف خانواده از نظر منابع بین‌المللی، با تعریف فقهی اسلام متفاوت است و شامل انواع ازدواج‌های همجنس و غیرهمجنس و موارد دیگر می‌شود. سازمان ملل متحد در آمار جمعیتی خود، خانواده را چنین تعریف می‌کند: خانواده یا خانوار به گروه دو یا چند نفره‌ای گفته می‌شود که باهم زندگی می‌کنند، درآمد مشترک برای غذا و دیگر ضروریات زندگی دارند و از طریق خون، فرزندخواندگی یا ازدواج باهم نسبت دارند (۱۹۹۴م). خانواده، گروهی اجتماعی است که با اقامتگاه مشترک، همکاری اقتصادی و تولیدمثل مشخص می‌شود و متشکل از بزرگسالانی از هر دو جنس است که حداقل دو نفر آنان رابطه زناشویی مورد تأیید جامعه دارند و با یک یا چند فرزند، خونی یا پذیرفته شده، زندگی می‌کنند (مورداک، ۱۹۹۸).^۱

۴-۸. نتیجه تساوی نقش زن و مرد در خانواده با رویکرد تساوی در اعلامیه

تساوی جنسیتی دارای پیامدهایی است که در مواردی موجب تزلزل بنیان خانواده می‌گردد؛ از جمله:

۴-۸-۱. عدم لزوم اقتدار مرد

اسلام بنا به دلایل متعدد و مصالحی، برای سرپرستی خانواده، اقتدار را برای مردان تعریف کرده است. در قرآن آمده است: الرجال قوامون علی النساء...؛ «مردان سرپرست زنانند، به دلیل آنکه از اموالشان خرج می‌کنند» (نساء: ۳۴) (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۳۶۹) تا با عقلانیت بیشتر و مدیریت

1. Murdock, 1949, as cited in United Nations, 1998, p. 1.

قوی، از بسیاری از بحران‌ها پیشگیری شود. البته اقتدار، مصالح متعددی دارد که در تساوی نقش‌ها حذف می‌شود.

۲-۸-۴. آزادی جنسی زنان

«اخلاق جنسی به معنای عادات، ملکات و روش‌های بشری در رابطه با گزینه جنسی است» (خداوردی فرد، ۱۴۰۰، ص ۱). مهم‌ترین دستاورد رویکرد تساوی در رابطه با اخلاق جنسی، کاستن فاصله‌های جنسیتی در حیطه خانوادگی همچون آزادی مطلق جنسی است. تفکرات فمینیستی و تساوی جنسیتی، شامل مواردی همچون ازدواج آزاد و متعدد زنان، جدایی رابطه جنسی از تولیدمثل و همجنس‌گرایی است.

در دیدگاه روان‌شناسانی مانند فروید، انسان حیوانی است کامجو که همواره می‌کوشد تا اطفای شهوت کند و امیال خود را خرسند نماید (آربان پور، ۱۳۵۷، ص ۹۲). یکی از نظریه‌پردازان غربی به نام راسل، ضمن تأکید بر آزادی جنسی می‌گوید: «تنها چیزی که آزادی را محدود می‌کند، آزادی دیگران است و بنابراین، زن و شوهر باید آزادی یکدیگر را رعایت کنند. مرد درحقیقت آزاد است، آزاد از محصور بودن امور جنسی در قلمرو خانواده. او باید احساس حسادت خود را برای همسرش کنترل کند» (راسل، ۱۳۵۲، ص ۲۷۸)؛ در نتیجه اخلاق مداری و غیرت‌ورزی باید حذف شود.

۳-۸-۴. آموزش آزادی جنسی کودکان

مهم‌ترین مسئله در سند ۲۰۳۰، آموزش مفاهیم جنسی به کودکان است. دولت‌ها موظفند سازوکاری تدارک‌بینند تا نظام‌های آموزشی در راستای حذف تعصب مبتنی بر فرهنگ یا اجتماع تلاش کنند (کمیسیون ملی یونسکو-ایران، بی‌تا، ص ۳۶). کودکان و نوجوانانی که از رشد شناختی لازم برخوردار نیستند، دچار بارداری‌های ناخواسته و انواع بیماری‌های مقاربتی خواهند شد. در منابع فقهی، تربیت جنسی، فراتر از آموزش جنسی در نظر گرفته شده است. براین اساس، تربیت جنسی فرزندان و قرار دادن گزینه جنسی در مسیر صحیح کنترل و ارضاء، بر والدین واجب است. اگرچه پیش از بلوغ، فرزندان تکلیفی در مسائل جنسی ندارند، اما برای تثبیت و نهادینه شدن رفتارها، والدین باید اقدامات مراقبتی و تربیتی خود را پیش از بلوغ فرزندان ترتیب دهند و این مسئولیت، به صورت واجب عینی بر عهده پدر و مادر گذارده شده (محمدی پناه و بجستانی، ۱۴۰۰، ص ۱) که در آیات قرآن و روایات فقه امامیه آمده است.

۴-۸-۴. بی‌رغبتی به ایجاد و استحکام خانواده

پذیرفتن مسئولیت خانواده، مستلزم پذیرش نقش‌های پدری، مادری و همسری است؛ ولی زنان درگیر مسائلی جذاب‌تر از بارداری، زایمان، شیردهی و تربیت فرزند شده‌اند که نتایج زودبازده‌تری به همراه دارد. موقعیت اجتماعی، درآمد منظم و تضمین شده، سرگرمی‌های لذت‌بخش خارج از منزل و ارضای خواسته‌های تن و روح به صورت آزاد و بدون قید، از جمله عوامل مشوق زنان در خودداری از مادری است. هدف اولیه مبارزه آنان، تنزل جایگاه زنان خانه‌دار در خانواده و اجتماع و سوق دادن آنها به سوی بازار کار بوده است (منصورنژاد و محمدشاهی، ۱۳۸۱، ص ۲۴۷-۲۴۸). تساوی در عهده‌داری زنان و مردان نسبت به مشاغل سنگین، مسئولیت‌های خطیری ایجاد می‌کند که عقلاً استحکام خانواده در رده نازل‌تری قرار می‌گیرد و پیامدهای منفی دیگری دارد؛ از جمله:

الف) خانواده تهی از مردانگی: مردانی که با فرهنگ فمینیسم و تساوی جنسیتی تربیت شدند، دشمنان بسیار خطرناکی برای زنان جویای همسری و مادری به شمار می‌آیند؛ زیرا مردان زن‌صفتی بودند که مایل به ازدواج و داشتن فرزند نبودند و بدون هیچ توجیهی از زیر بار مسئولیت ازدواج و تشکیل خانواده شانه خالی می‌کردند (ربانی اصفهانی و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۱). اساساً مردانگی در چنین رویکردی، یک کلیشه است.

ب) تغییرات ساختاری در نهاد خانواده: در صورت تساوی جنسیتی، زنان و مردان، ساختار شرعی خانواده را بر نمی‌تابند. بدین معنی که هرگاه مبنای ساختاری خانواده بر تساوی جنسیتی باشد، زن و شوهر در جایگاه شرعی مورد پذیرش واقع نمی‌شود تا مرد نان‌آور باشد و زن، مربی و فرزندپرور.

ج) افزایش سن ازدواج و مجرد قطعی: گرایش به تأخیر در ازدواج، به همراه رشد میزان شرکت در دانشگاه‌ها و افزایش طلاق بیانگر آن است که تعداد فرایندهای از بزرگسالان، دوره‌های ممتدی از زندگی بلوغ جنسی خود را بیرون از ازدواج می‌گذرانند (همان، ص ۱۲۲۶). این امر باعث به تعویق افتادن ازدواج و در صورت افزایش سن، مجرد قطعی می‌شود.

د) سقط جنین: انقلاب جنسی برای موفقیت خود، نیاز به فُبح‌زدایی از سقط جنین داشت؛ زیرا با این کار، وابستگی به کودک را کاهش می‌داد و باعث تحکیم پیام فمینیسم بود (همان). با افزایش

برابری‌گرایی جنسیتی، نگرش مثبت به سقط جنین افزایش یافت (خیالو و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۱).

هـ) فحشا و قاچاق زنان: هم‌اکنون تجارت دختران و زنان جوان، توسط باندهای قاچاق انسان از نقاط مختلف جهان به اروپا و دیگر مناطق جهان، ابعاد بسیار گسترده‌ای پیدا کرده است. زن در غرب به کالایی برای تجارت تبدیل شده است و نیز وسیله تجارت در رسانه و مطبوعات، رفاص خانه‌ها، شرکت‌های سکس، مصرف‌کننده لوازم آرایش و وسایل لوکس زندگی و وسیله‌ای برای کسب ثروت و شهرت (اشتری، ۱۳۸۵، ص ۳۲). می‌توان اذعان داشت که امروزه در غرب بر اثر تأکید جنبش فمینیسم بر آزادی جنسی و حذف نقش مادری، مسائل عدیده‌ای از جمله: خانواده تک‌والد، خانواده چندوالد، رواج همجنس‌بازی، سقط جنین، کودکان نامشروع، بارداری در سنین کودکی، تجاوز به محارم، تجاوز به کودکان و... از مشکلات اساسی جامعه غربی شده است (عظیم‌زاده و معینی‌فر، ۱۳۹۱، ص ۳۳۳). از آنجاکه آسیب‌پذیری زنان و دختران به مراتب بیشتر است، شیوع فحشا، قاچاق و انواع بیماری‌های جنسی رو به افزایش است.

۹-۴. تعریف خانواده از نظر فقهی و اهمیت آن

از نظر مشهور فقها، نکاح که همان تشکیل خانواده است، مستحب اکید است؛ ولی برای فردی که ترس از افتادن در حرام داشته باشد، واجب است (عاملی، ۱۳۹۰، ص ۹۶). خداوند می‌فرماید: ﴿فَاتَّكِحُوا مَا طَابَ...﴾ (نساء: ۱) و ﴿أَنْكِحُوا الْأَيَامَى...﴾ (نور: ۳۲). کمترین مرتبه صیغه امر، استحباب است. روایت پیامبر ﷺ: «ازدواج سنت من است و هرکس از سنت من روی بگرداند از من نیست» (عاملی، ۱۳۹۰، ص ۹۶) دلالت بر اهمیت ازدواج از نظر اسلام است.

ادیان توحیدی، خانواده را به‌عنوان اصلی‌ترین کانون پرورش انسان متعالی معرفی نموده و رهنمودهای مؤثری برای حفظ و تکامل آن تنظیم و فراروی انسان‌ها قرار داده است. زن به‌عنوان عنصر کلیدی خانواده و فردی مؤثر، در پیشبرد اهداف جامعه نقشی اساسی دارد. در عصر فراصنعتی، نهاد مهم و حساس خانواده دچار بحران‌های زیادی شده است، و چنان از اهمیت بالایی برخوردار است که محیط سالم یا ناسالم آن، تأثیر بسیار عمیقی در پرورش فضائل اخلاقی، یا رشد رذائل دارد؛ به‌گونه‌ای که باید سنگ زیربنای اخلاق انسان در آنجا نهاده شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ص ۱۶۴). توجه به اصالت خانواده، کلید حل بسیاری از مشکلات اجتماع است.

۴-۱۰. مؤلفه‌های آموزش با رویکرد فقهی

تساوی افراد در برابر قانون، از مسلمات نظام حقوقی اسلام است. این تساوی، صرف نظر از تفاوت‌های نژادی، زبانی، قومی، ملی، تاریخی و مانند آن پذیرفته شده است و افراد از آن جهت که آفریده خدای واحد و فرزندان یک پدر و یک مادر هستند، در گوهر انسانیت با یکدیگر مشترک‌اند. اما تفاوت‌های حقوقی نسبت به جنس، در مواردی به نحو خاص بنا بر مصالح خانوادگی در نظام فقه اسلامی وجود دارد؛ مانند حق ارث، دیه، قصاص، حضانت، قضاوت و شهادت. مؤلفه‌های آموزش عدالت جنسیتی بر مبنای فقه امامیه عبارت‌اند از:

۴-۱۰-۱. عدالت، نه برابری

کار حکیمانه را عدل می‌گویند و عدل واقعی یعنی هرکسی در جایگاه خودش قرار گیرد (مصباح یزدی، ۱۳۷۳، ص ۱۹۲). توجه به حقوق بشر و عدالت به عنوان امری ذاتی و تکوینی و خارج از قوانین قراردادی، اولین بار به وسیله مسلمین عنوان شد (مطهری، ۱۳۷۶، ص ۱۲۴). علمای اسلام با تبیین و توضیح اصل «عدل»، پایه فلسفه حقوق را بنا نهادند. «عدالت» از حیث مفهوم شناختی، به معانی تعادل و توازن، تساوی در شرایط مساوی، تفاوت در شرایط متفاوت، دادن حق هر صاحب حق و قرار گرفتن هر چیزی در جای خود است (رودگر، ۱۳۸۸، ص ۲۰).

عدالت در آموزش دارای ویژگی‌هایی است؛ از جمله: دریافت آموزش به مقتضای نیازهای جسمی، روحی، روانی و جنسی و آموزشی که برای او آرامش و امنیت به ارمغان آورد. زن و مرد با تفاوت‌های آشکار در سطح مسائل زیستی، فیزیولوژیکی و روان‌شناختی به وجود آمده‌اند و همین تفاوت‌هاست که آن دو را مکمل یکدیگر قرار می‌دهد و بدون شک، هرکدام از آنها بدون دیگری، در تداوم نسل و زندگی اجتماعی، با شکست کامل مواجه می‌شود (فقیهی، ۱۳۹۴، ص ۱۳). اصل عدالت ایجاب می‌کند قوانین و مقررات افراد متفاوت، بنا بر جنسیت، سن، اقلیم و زمان، یکسان نباشد و تساوی، ظلم و گاهی حرام است (مطهری، ۱۳۶۷، ص ۱۲۰). عدالت جنسیتی یعنی قرار گرفتن هر جنس در جایگاه خود با آموزش متناسب و مورد نیاز؛ زیرا جنسیت به خودی خود در منابع فقهی موضوعیت ندارد.

۴-۱۰-۲. آموزش مهارت‌ها و نقش‌های مورد نیاز جنسیتی بر اساس ظرفیت‌های «خدادادی»

اگرچه زن و مرد از جهات مختلف، مشابه یکدیگرند؛ اما از جهات متعدد دیگر نیز طبیعتی متفاوت و گاه حتی طبیعت متضادی با یکدیگر دارند. بنابراین، در جهات بسیاری از حیث حقوقی،

تکلیفی و مجازات‌ها، وضع غیرمتشابهی می‌طلبد. از نظر فکری، ذاتی، غریزی و روانی، (زن و مرد) تفاوت‌هایی دارند که ندیدن آنها، خود ظلم و تبعیض خواهد بود؛ پس باید به هویت‌شناسی زن و مرد پرداخت و در مقام ارزش‌گذاری، جنسیت را حذف و مرد را جنس اول و زن را جنس دوم قرار نداد. از سوی دیگر، پس از تفکیک شخصیت حقیقی و حقوقی آنها که بر اساس خلقت، طبیعت و غریزه آنهاست، باید تکالیف و حقوق آنان را تعریف کرد و تحقق بخشید و جنسیت را از ارزش‌گذاری خارج ساخت؛ زیرا در نگاه فقه امامیه، مقوله جنسیت، سالبه به انتفاء موضوع است. براین اساس باتوجه به نقش‌های متفاوت، آموزش مهارت‌های زندگی و نقش‌ها بر اساس ظرفیت‌های خدادادی، متفاوت است.

۳-۱۰-۴. آموزش تفاوت در وظایف و مسئولیت‌ها

فقه در راستای عدالت، میان وظایف زن و مرد تفکیک قائل شده و وظایف سنگین را از دوش زن برداشته است. آموزش نقش‌هایی از قبیل اعمال ولایت، حضانت، مادری، پدری و قوامیت، از جمله نقش‌ها و وظایف متفاوت در فقه به شمار می‌رود. برای نمونه، اسلام قوامیت و سرپرستی خانواده را به دست مرد می‌سپارد. آموزش قوامیت مردان، به معنای خشونت علیه زنان و دیکتاتوری نیست؛ بلکه ریاست مرد بر خانواده، به عنوان نوعی مسئولیت‌پذیری مرد در قبال حقوق زن و حمایت او می‌باشد (جوادی آملی، ۱۳۷۱، ص ۴۸ و قربان‌نیا، ۱۳۸۴، ج ۱، ص ۶). بنا بر آیه «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» (نساء: ۳۴) ریاست خانواده، به معنای به عهده گرفتن قوام خانواده است که بر عهده مرد نهاده شده است؛ مقامی که برای ثبات و مصلحت خانواده به او داده شده است و امتیاز و حق فردی محسوب نمی‌شود. این امر، بیشتر وظیفه اجتماعی مرد برای تأمین سعادت خانواده است (قوام، مشتق شده از قیام به معنای اداره امور زندگی است) (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۲۱۵). شیخ طوسی در تبیان با بیان شأن نزول آیه می‌فرماید: «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» یعنی مردان نسبت به تدبیر امور زنان، قیّم آنها هستند (طوسی، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۱۸۳). طبرسی نیز در مجمع البیان معتقد است معنای آیه این است که مردان بر زنان قوامیت دارند و سرپرست آنان در تدبیر زندگی هستند (طبرسی، ۱۳۲۸، ج ۵، ص ۱۳۵).

۴-۱۰-۴. آموزش پذیرش ولایت مرد در خانواده

ولایت قهری، هم حق و هم تکلیف پدر و جد پدری است. قلمرو ولایت، بسیار گسترده و شامل تمام موارد مهم مربوط به پرورش فرزندان است. از جمله بااهمیت‌ترین مسائل در خانواده، آموزش

ولایت و سرپرستی فرزندان در امور مالی است. سرپرست یا همان ولی، برای رسیدگی به اموال کودک، حق تصمیم‌گیری دارد. همچنین فراهم کردن تمام نیازهای کودکان بر عهده سرپرست است؛ به طوری که کمبودی در زندگی طفل وجود نداشته باشد. سرپرست وظیفه دارد تحت هر شرایطی، نفقه افراد تحت تکفل را فراهم کند که غالباً این موضوع، به مردان واگذار می‌شود. ولایت بیش از آنکه یک حق باشد، یک وظیفه سنگین است تا پدران، از رسیدگی به فرزندانشان شانه خالی نکنند. حضانت فرزندان نیز از نقش‌های مختص مردان به خصوص بعد از هفت سالگی است. شیخ طوسی در الخلاف و المیسوط احکام حضانت را مطرح کرده است که بر اساس آن، پدر بعد از هفت سالگی تا سن بلوغ، حضانت فرزندان را بر عهده دارد.

۵-۱۰-۴. آموزش تمکین به زنان

آموزش و جوب تمکین در مباحث نکاح، به معنی اجابت زن نسبت به خواسته‌های مشروع جنسی شوهر است (طوسی، ۱۳۸۷، ج ۶، ص ۱۱ و اراکی، ۱۴۱۹، ص ۷۴۲). برخی از فقها، آن را تمکین خاص، به معنی وجوب اطاعت زن در مسائل مربوط به زناشویی می‌دانند (حلی، ۱۴۰۴، ج ۳، ص ۲۷۶؛ عاملی (شهید ثانی)، ۱۴۱۰، ص ۱۲۲؛ خمینی، بی تا، ج ۲، ص ۳۱۳ و حلی (محقق)، ۱۴۰۸، ص ۳۴۷). برخی دیگر، آن را تمکین عام می‌دانند؛ بدین معنا که زن، ریاست شوهر در همه امور خانواده از قبیل تربیت فرزندان، امور مالی و اخلاقی را احترام و اطاعت کند (صفایی و امامی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۲۷۳). در اسلام، اعمال زور و ارباب در روابط جنسی وجود ندارد. پیامبر اکرم ﷺ رعایت حالات روانی و عاطفی زن و آرامش و اجتناب از رابطه و حرمت آن در هنگام قاعدگی و عسر و حرج را سفارش فرموده است. در سخن پیامبر ﷺ آمده است: در امر آمیزشی عجله نکنید که این امر بسیار زشت و ناپسند است؛ بلکه باید با صبر و حوصله و آرامش کامل مراحل آمیزش جنسی طی شود (تا زن نیز آماده شود) (بهشتی، ۱۳۸۸، ج ۵، ص ۲۱۰). دستورات الزامی فقه در مسائل جنسی، در راستای آرامش انسان‌ها و تحکیم خانواده است. تمکین در عقد دائم، در جهت تأمین نیازهای جنسی مرد و زن و پیشگیری از زنا و فحشا تدارک شده است، نه اعمال خشونت؛ و این یک تفاوت جنسیتی است که آموزش آن موجب قوام خانواده است.

۶-۱۰-۴. آموزش نقش معیشتی به مردان

از مؤلفه‌های آموزش عدالت جنسیتی در رویکرد فقهی، آموزش پرداخت نفقه و مسئولیت معیشت خانواده توسط مرد به همسرش است. مایحتاج زن از جمله غذا، البسه، مسکن، خادم و

وسایل آسپزی که به طور متعارف، با وضعیت زن در آن شهر متناسب باشد، نفقه محسوب می‌شود که بر عهده شوهر است (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۳۱، ص ۳۳۰). از آنجاکه زن طاق‌کارهای سنگین و عضلانی ندارد و زودتر دچار آسیب می‌شود، همسرش باید مسئولیت معیشت او را به عهده گیرد. امام خمینی علیه السلام در این زمینه فرموده است: مرد حق ندارد زن خود را مجبور به کار خانه کند (معصومی، ۱۳۸۷، ص ۶۴-۶۵). لزوم پرداخت نفقه، وظیفه مردان به شمار می‌رود. این عدم تساوی، به نفع زنان و در راستای کاهش استرس است. نبود نظام قانون‌مند مبتنی بر تأمین معیشت زنان از طرف همسر با ادعای تساوی جنسیتی، ظلم در حق زنانی است که در زمان‌های بارداری، زایمان و نقاهت‌های زنانه، توانایی کار مستمر و تأمین معاش ندارند.

۷-۱۰-۴. آموزش مسئولیت‌پذیری در قبال خانواده و تشریح وظایف متفاوت نسبت به مردان

و زنان

مسئولیت‌پذیری زن و مرد در حوزه خانواده، از شاخصه‌های مدل عدالت جنسیتی در فقه است. نظام فقهی، برای مرد و زن وظایف متفاوتی در راستای مصلحت و استحکام خانواده تشریح نموده است؛ مانند مادری، پدری، فرزند و همسری. هرچه مسئولیت‌پذیری در قبال اعضای خانواده بیشتر باشد، خانواده از استحکام بیشتری بهره‌مند خواهد شد.

۸-۱۰-۴. آموزش تساوی در جایگاه انسانیت

یکی از اصول اسلام، تساوی در انسانیت است. به موجب اصل کرامت، جنسیت موجب فضیلت نیست. قرآن همه انسان‌ها را از یک ریشه و برابر می‌داند: «وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»؛ «اوست آن کسی که شما را از یک نفس آفریده است» (انعام: ۹۸).

۹-۱۰-۴. آموزش تا پایان عمر

در فقه امامیه منعی برای رشد علمی زنان وجود ندارد و از صدر اسلام تاکنون، بانوان عالمه زیادی پا به عرصه‌های علم و تکنولوژی گذارده‌اند. آموزش باکیفیت و فراگیر نسبت به عموم اقشار جامعه، مورد سفارش پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است: «طَلِبِ الْعِلْمَ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَمُسْلِمَةٍ» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۷۷). زنان نقش مؤثری در رشد و تحکیم خانواده دارند. دانش زنان در بهبود سلامت و بهداشت همسر و فرزندان، نگهداری فرزند و باروری بهتر، نقش بسزایی دارد. مدیریت اداره خانواده همراه با تعالیم آموزشی، در تربیت فرزندان نتایج سودمندتری دارد. جاهلیت وقتی به تمدن و مدنیت تبدیل

می‌شود که عنصر محوری آن «علم» باشد. فقه واقع‌بینانه و متکی بر فطرت و نیازهای حقیقی او، آموزش زنان و مردان را در نظر گرفته و به آموزش تا پایان عمر سفارش فرموده است. پیامبر اکرم ﷺ فرمود: «از گهواره تا گور، دانش بجویید»: «اطلبوا العلم من المهد إلى اللحد» (طوسی، ۱۳۱۶ق).

۴-۱۱. پیامدهای فقهی عدالت جنسیتی در خانواده

عدالت جنسیتی فقهی، پیامدهای مثبتی در خانواده دارد؛ از جمله:

۴-۱۱-۱. وجوب تقویت و تحکیم خانواده

از آنجاکه زن و مرد از ارزش‌های والای انسانی با تقوا برخوردارند، خانواده دارای یک حصن و پناه امن و مستحکم است؛ زیرا با رعایت احکام فقهی و عفت و پاکدامنی، روزه‌روز به یکدیگر علاقه‌مندتر می‌شوند و بنیان خانواده تقویت می‌گردد. وجوب احترام و خوش‌رفتاری، در آیه «وَعَاشِرُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (نساء: ۱۹) تأکید شده است و باعث تقویت و استحکام خانواده می‌شود.

۴-۱۱-۲. افزایش رضایت و آرامش خانواده

زن و مرد هر دو، اعضای مهم و ارزشمند در خانواده محسوب می‌شوند و باید از حقوق و تعهدات خود بهره‌مند گردند. قطعاً این بهره‌مندی، سطح امنیت و آرامش انسان را ارتقا می‌بخشد. قاعده فقهی «لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ» وجوب رعایت رضایت زن و مرد از یکدیگر است.

۴-۱۱-۳. وجوب افزایش تعامل و احترام متقابل

احترام به حقوق و تعهدات زوجین در خانواده، از واجبات فقهی است. حدیث «انه لا یصلح ذهاب حق احد» (حر عاملی، ۱۳۶۷، ج ۱۳، ص ۳۹۱) می‌فرماید: نباید حق هیچ‌کس، اعم از مسلمان و غیرمسلمان، نادیده گرفته شود. شیخ انصاری برای مستندات فقهی قاعده احترام، در کنار احادیث دیگر، به جمله فوق تمسک کرده است (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۱، ص ۱۰۳). احترام به همسر، از عواملی است که تأثیر فراوانی در تربیت فرزندان دارد. مادری که در خانه، عزیز باشد و مورد تکریم شوهرش قرار گیرد، با روحی سرشار از عاطفه و آرامش و احساس شخصیت، فرزندان را تربیت خواهد نمود. به عکس اگر همسر، در خانه مورد آزار و اذیت روحی و جسمی قرار گیرد و شخصیتش در خانه و پیش فرزندان تحقیر شود، بدیهی است که از روان سالمی برخوردار نخواهد بود و در نتیجه، آرامش خود را از دست می‌دهد و اضطراب و نگرانی او در فرزندان نیز تأثیر خواهد گذاشت (عسکری، اسلام‌پور و کریمی، ۱۳۸۲، ص ۱). امام محمد باقر علیه السلام فرموده است: «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَشَدُّكُمْ إِكْرَامًا لِحَالَتِهِمْ؛

گرامی‌ترین شما نزد خدا کسی است که بیشتر به همسر خود احترام بگذارد» (طوسی، ۱۳۶۴، ج ۸، ص ۱۴۱). امام سجاد علیه السلام نیز می‌فرماید: «وَأَمَّا حَقُّ الزَّوْجَةِ فَأَنَّ تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ جَعَلَهَا لَكَ سَكَنًا وَ أُنْسًا فَتَعْلَمَ أَنَّ ذَلِكَ نِعْمَةٌ مِنَ اللَّهِ عَلَيْكَ فَتُكْرِمُهَا وَ تَرْفُقُ بِهَا وَإِنْ كَانَ حَقُّكَ أَوْجَبَ فَإِنَّهَا عَلَيْكَ أَنْ تَرْحَمَهَا؛ حق زن این است که بدانی خداوند عزوجل او را مایه آرامش و انس تو قرار داده است و این نعمتی از جانب اوست. پس احترامش کن و با او مدارا نما، هرچند حق تو بر او واجب‌تر است، اما این حق اوست که با او مهربان باشی» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۷۴، ص ۶).

۴-۱۱-۴. نقش‌های متناسب در خانواده

در دیدگاه فقهی عدالت جنسیتی، نقش‌های متناسب بین زن و مرد در خانواده تعیین شده است. از فقهای متقدم، مانند شیخ طوسی، شیخ مفید، شیخ صدوق، و نیز فقهای متأخر، از جمله آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی، آیت‌الله عبدالکریم موسوی اراکی، آیت‌الله محمد شجاعی کرمانی، آیت‌الله سیدمحمد حسینی شاهرودی، امام خمینی و آیت‌الله خامنه‌ای، به این نقش‌ها اشاره داشته‌اند. مادری، پدری و همسری، نقش‌هایی است که در اعلامیه، کلیشه محسوب می‌شوند، اما وجوب احسان و رعایت حق مادری - پدری در آیه «وَيَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (اسراء: ۲۳)، به تأکید این وجوب در نقش متفاوت دلالت دارد و حدیث «جِهَادُ الْمَرْأَةِ حُسْنُ التَّبَعْلِ» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۵، ص ۹)، به نقش خوب همسررداری کردن اشاره می‌کند.

۴-۱۱-۵. وجوب تربیت مناسب جنسی

تربیت جنسی فرزندان در خانواده، از نظر فقه امامیه اهمیت زیادی دارد. فقیهان برای تربیت جنسی، تکالیف و جویی در نظر گرفته‌اند. براین اساس، روش‌های مراقبتی، جایگاه مهمی در تربیت جنسی دارند. فضای خانه باید (وجوب فقهی) از محرک‌های جنسی پاک باشد. یکی از این گونه روش‌ها، تمرین اجازه گرفتن هنگام وارد شدن به اتاق خلوت والدین یا وجوب فراهم کردن ازدواج فرزندان در زمان نیاز است. تربیت جسمانی، بدنی، خانوادگی، مراقبت‌های جنسی و جدا کردن رختخواب فرزندان (وجوب تفریق مضاجع)، تربیت حرفه‌ای و شغلی، انحصار کارکرد ارضای جنسی به نهاد خانواده، حرمت همجنس‌گرایی، خودارضایی، زنای محصنه و غیرمحصنه و وجوب ازدواج با شرایط شرعی نیز از جمله تکالیف شرعی در تربیت جنسی خانواده به شمار می‌روند. همچنین وجوب عده پس از طلاق نیز قابل توجه است که همواره از پشتوانه‌های اصلی

ثبات و استحکام این نهاد اجتماعی محسوب می‌شود و با شکسته شدن این انحصار و گرایش‌های فمینیستی، به طور طبیعی باید در انتظار کاهش تعهد افراد نسبت به حفظ خانواده و نسل بود.

۴-۱۱-۶. وجوب مقابله با ستم علیه زنان

طبیعت زن و مرد در محیط خانواده، طبیعتی است که برای زن و مرد رابطه‌ای فیما بین به وجود می‌آورد که آن رابطه، رابطه عشق و مهربانی و وجوب صداقت است. اگر این رابطه تغییر پیدا کند و مرد در خانه احساس مالکیت نماید، به زن به چشم مستخدم نگاه می‌کند. همچنین اگر زن، محیط امن و توأم با امنیت برای درس خواندن، کار کردن برای احیای کسب درآمد و برای استراحت نداشته باشد، ظلم و ستمکاری است. هرکس موجب این ظلم شود، باید قانون و جامعه اسلامی با آن مقابله کند (خامنه‌ای، ۱۳۷۶، بیانات وجوب مقابله ظلم علیه زنان در دیدار با زنان). بنابراین مقابله با ستم علیه زنان، یک واجب شرعی است.

۴-۱۱-۷. وجوب حفظ وضعیت اقتصادی زنان

تعالیم اسلام، قوانین اقتصادی ویژه‌ای برای خانواده دارد که نه تنها نظام اقتصادی خانواده را اداره و تنظیم می‌کند، بلکه در سلامت روانی، تعادل و تعالی خانواده و اعضای آن نقش مؤثری دارد. برخی از این تعالیم عبارت‌اند از:

الف) وجوب پرداختن مهریه از سوی مرد به زن، تأمین‌کننده اقتصاد زنان است. ندادن مهریه به زن، نوعی دزدی به شمار می‌رود و حرام است. امام جعفر صادق علیه السلام می‌فرماید: «السُّرَّاقُ ثَلَاثَةٌ: مانِعُ الزَّكَاةِ وَ مُسْتَحِلُّ مَهْوَرِ التَّسَاءِ! وَ كَذَلِكَ مِنْ اِشْتِدَانِ دِينًا وَ لَمْ يَنْوِ قَضَاءَهُ؛ دزدان سه نفرند: ... و کسی که (خوردن) مهریه زنان را برای خود حلال می‌داند!» (صدوق، ۱۳۹۳، ج ۲، ص ۱۵۳)، در عقد موقت، بدون در نظر گرفتن مهریه، اساساً عقد باطل است و در عقد دائم به مهرالمثل تبدیل می‌شود.

ب) وجوب پرداخت نفقه در فقه امامیه، برای زنان موجب آرامش است. بر طبق تعالیم فقهی، نفقه زن و فرزندان، بر عهده مرد است (حلی، ۱۴۱۴، ج ۲۱، ص ۵۲۵) که شامل محل سکونت، خوراک، پوشاک است؛ هرچند زن درآمد زیادی داشته باشد.

۴-۱۲. موارد تعارض فقه امامیه با رویکرد آموزش تساوی جنسیتی در اعلامیه و تأثیر بر خانواده

الف) تعارض در نقش‌پذیری در خانواده و اجتماع: محتوای آموزشی باید با نیازها و مقتضیات روحی انسان‌ها تناسب داشته باشد و تعارضی با نقش او در خانواده یا اجتماع نداشته باشد. در

اندیشه دینی، با وجود آنکه اشتغال به عنوان یک حق برای زنان محسوب می‌شود، ولی هرگز به عنوان یک تکلیف تحمیل نشده است. بررسی ادله مخالفان و موافقان اشتغال و سابقه اشتغال زنان و نحوه اشتغال زنان امروزی در غرب نشان می‌دهد که این امر هرچند دارای ویژگی‌ها و پیامدهای مثبتی است، ولی پیامدهای منفی غیرقابل انکاری نیز به دنبال دارد (خیری، ۱۳۸۵، ش ۹، ص ۱۶۱). زنان و مردان، در نقش مساوی، زنانگی و مردانگی خود را از دست می‌دهد.

ب) تعارض در مسئولیت‌پذیری، مانند پدری، مادری، همسری.

ج) تعارض در احکام فقهی، مانند نوع پوشش، اختلاط زن و مرد، ارث، دیه، قصاص، شهادت و....

د) تعارض در اخلاق جنسی، ازدواج و آمیزش، لمس و نظر، حیا و عفاف.

ه) تعارض در ولایت ازدواج دختران باکره با اذن پدر، مستحبات و واجبات، مانند اذن پدر یا

همسر در اعتکاف زنان و دختران، انعقاد نذر شرعی، روزه مستحبی، خروج از منزل و....

و) تعارض در اخلاقیات و اعتقادات و واجبات مرتبط با خانواده. در سند آموزش اینچئون،

مفاهیمی مانند اعتقاد به خدا، وحی، معاد، نبوت و امامت وجود ندارد. خدامحوری نه

انسان‌محوری، اهمیت و وجود پاکدامنی و ازدواج سالم، استحکام خانواده، حرمت زنا، توجه به

ارزش‌های خانوادگی، تقوای جنسی بانوان با غیر همسر، و محدود شدن مردان به ارتباط با همسر

عقدی، از موارد تعارض اعلامیه با فقه امامیه است.

۱۳-۴. ارائه مدل مناسب فقهی

الگویی که در این مقاله پیشنهاد می‌شود، الگوی مبتنی بر برقراری عدالت جنسیتی در پرتو

فقه امامیه و ضوابط آن است. نظام فقهی حقوقی اسلام، نظام منسجمی است که بر اساس

واقعیت‌های انسانی وضع شده است تا افراد در کنار هم نقش‌آفرینی کنند. در عدالت جنسیتی

فقهی، تفاوت‌های حقیقی زن و مرد، ملاک تعیین وظیفه قرار گرفته است؛ آموزشی که انسان را با

وظایف، حقوق و نقش‌های متناسب جنسیت آشنا کند. هیچ فقیه و عالمی نه در گذشته و نه در

حال، به تساوی زن و مرد فتوا نداده است و هیچ‌کدام به چنین مساواتی اعتقاد نداشته‌اند (مکارم

شیرازی، ۱۳۸۳، ج ۳، ص ۶۱۷). زن ممکن است بتواند کار کند و درآمد هم داشته باشد، ولی موظف

نیست در زندگی مشترک خرج کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۸، بیانات در مورد زنان در دنیای غرب: دیدار با زنان).

ویژگی‌های این الگو عبارت است از:

۱۳-۱-۴. آموزش تعیین مسئولیت و نقش‌ها بر اساس جنسیت

«خداوند در زن، دو ویژگی نهاده است که به خاطر این دو ویژگی، دارای آفرینشی ممتاز و مشخص است. نخست اینکه زن در تکون نوع انسانی و رشد، به منزله کشت است که نوع انسانی در بقای خود به وی اعتماد دارد و بنابراین، احکام مختص به این ویژگی، مخصوص زن است. دوم اینکه وجود زن، مبتنی بر لطافت جسمی و ظرافت احساسی است و این ویژگی نیز در وظایف اجتماعی وی مؤثر است» (طباطبایی، ۱۳۸۴، ج ۲۰، ص ۲۷۱). براین اساس، زنان باید مسئولیت زنانگی داشته باشند و مردان مسئولیت و نقش مردانگی. با توجه به این نگرش «خانه داری زن، حقارت نیست. خانه داری یعنی تربیت انسان، و تولید والاترین محصول و متاع عالم وجود، یعنی بشر. قرار دادن زن به صورت متاع و ابزار التذاذ در دنیای غرب، به احتمال زیاد جزء توطئه‌های صهیونیست‌ها باهدف نابود کردن جامعه بشری است» (خامنه‌ای، ۱۳۸۹، بیانات در مورد زنان در دنیای غرب: در دیدار با زنان).

۱۳-۲-۴. آموزش پذیرفتن تفاوت‌های جنسیتی

در روایتی از امام علی علیه السلام آمده است: «لَا يَزَالُ النَّاسُ بِخَيْرٍ مَا تَفَاوَتُوا فَإِذَا اشْتَوُوا هَلَكُوا: مردم تا زمانی که متفاوتند در خیرند، و هرگاه یکسان گردند هلاک می‌شوند» (امالی، ۱۳۷۶، ص ۵۳۱، ح ۷۱۸). حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمود: «لعن الله المشتبهين من الرجال بالنساء و المشتبهات من النساء بالرجال؛ لعنت خدا بر زنانی که خود را به صورت مرد درمی‌آورند و مردانی که خود را به صورت زن درمی‌آورند» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۳، ص ۲۴۶). خداوند هشدار می‌دهد که درصد حذف تفاوت‌های جنسیتی تکوینی و تشریحی نباشید و تمایزها را پاس دارید. «وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا» (نساء: ۳۲ و آیت‌اللهی، ۱۳۹۵، ج ۲، ص ۵۹).

۱۳-۳-۴. آموزش بر اساس کرامت

قرآن به عنوان اولین منبع فقهی مسلمانان، آیاتی در ارتباط با کرامت انسانی زنان مطرح نموده است. بر طبق آیه کریمه «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» (اسراء: ۷۰)، زن و مرد، صاحب کرامت هستند و هیچ‌کدام به صرف مرد یا زن بودن، رجحانی بر دیگری ندارند. آموزش‌های فقه امامیه بر اساس حفظ و ارتقای تکریم و منزلت انسان‌هاست. در قرآن و روایات، جایگاه مادر ستودنی و قابل اکرام است و به رضایت او توجه اساسی شده است. توصیه‌های زیادی در راستای احترام و معاشرت نیکو با زنان در خانواده آمده است؛ از جمله: «وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» (نساء: ۱۹).

۵. نتیجه‌گیری

بنابر تحلیل تساوی جنسیتی در اعلامیه آموزشی اینچئون، برخی مواد مدل، کاملاً دارای مبنای سکولار و فمینیستی بوده و با مبانی فقه امامیه در تعارض است. همچنین زن را از منزلت واقعی خود دور کرده و از ایفای نقش حقیقی خود محروم نموده است. در فقه اسلامی، تفاوت‌های هستی‌شناسانه، با تشریح احکام متناسب جنسیتی، مورد ملاحظه قرار گرفته است تا ضامن حقوق انسان‌ها باشد. جنسیت به عنوان طبیعت افراد انسانی لحاظ شده است و موضوعیتی ندارد. اسلام زن را زن دیده است و مرد را مرد. آموزش تساوی جنسیتی، پیامدهایی در اجتماع دارد؛ از جمله: عدم لزوم پوشش زینت بانوان و تشدید میل جلوه‌گری زنان؛ و در خانواده: عدم وجوب تمکین، عدم پذیرش اقتدار مرد، تزلزل در ساختار خانواده، همجنس‌گرایی، ازدواج دختران بدون حق ولایت پدر و موارد دیگر. خداوند اساس خلقت را هدفمند نهاده است. نقش‌آفرینی زنان در مشاغل و پست‌ها، با رعایت احکام شرعی و ضوابط فقهی منعی ندارد. از دلایل اعراض فقها با تساوی جنسیتی، مخالفت با ضرورت فقه امامیه، بلکه ضرورت اسلام، نص صریح قرآن کریم و روایات متواتر معصومین علیهم‌السلام است و هیچ‌یک از علمای اسلام، نه در گذشته و نه در حال، اعتقاد به چنین مساواتی نداشته‌اند. راهکار این پژوهش، تنظیم آموزش بر اساس مدل عدالت جنسیتی فقهی است.

فهرست منابع

قرآن کریم

الف) فارسی

۱. آریان پور، امیر حسین (۱۳۵۷)، فرویدیسیم با اشاراتی به ادبیات و عرفان، چاپ دوم، شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.
۲. اسماعیلی، آیت‌اله و قادری، سید محمدصادق (۱۳۹۹ش)، «بررسی برابری یا عدالت جنسیتی، از دیدگاه اسلام و سند (۲۰۳۰)»، نشریه فقه، حقوق و علوم جزا، سال پنجم، ش ۱۶.
۳. اشتری، بهناز (۱۳۸۵ش)، «توریسم جنسی و آسیب‌های ناشی از قاچاق زنان»، فصلنامه علمی راهبرد، ش ۴۰.
۴. آیت‌اللهی، زهرا (۱۳۹۵ش)، حقوق زنان برابری یا نابرابری، قم: دفتر نشر معارف وابسته به نهاد مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.
۵. ایران نژاد پاریزی، مهدی (۱۳۸۲ش)، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، تهران: نشر مدران.
۶. براهنی، محمدنقی و همکاران (۱۳۹۷ش)، واژه‌نامه روان‌شناسی و زمینه‌های وابسته، تهران: فرهنگ معاصر.
۷. بهشتی، محمد (۱۳۸۸ش)، آرای دانشمندان اسلامی مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن از منظر فیض کاشانی، چاپ دوم، تهران: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
۸. ثابت، حافظ (۱۳۹۰ش)، تربیت جنسی در اسلام، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ع).
۹. جهانجوی، شیخ احمد (۱۳۹۹ش)، چالش‌های فقهی سند ۲۰۳۰ در حوزه آموزش و پرورش، پایان‌نامه کارشناسی ارشد.
۱۰. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۱ش)، زن در آئینه جمال و جلال، قم: رجاء.
۱۱. پایگاه اطلاع‌رسانی مقام معظم رهبری (www.khamenci.ir).
۱۲. خداویردی فرد، مریم (۱۴۰۰ش)، «اخلاق جنسی در اسلام و فمینیست»، همایش ملی بانوان در دنیای معاصر، البرز، مقاله کنفرانسی.
۱۳. خیالو، نورالدین و رمضی، نگار و صادقی، رسول (بهار ۱۳۹۹)، «تعیین‌کننده‌های اجتماعی و فرهنگی نگرش دانشجویان به سقط جنین»، مجله مطالعات راهبردی زنان، ش ۸۷، ص ۱۰۳-۱۰۹.
۱۴. خیری، یوسف (۱۳۸۵ش)، «اشتغال زنان و پیامدهای آن»، بانوان شیعه، ش ۹، دوره ۳، قم: مرکز تحقیقات زن و خانواده.
۱۵. راسل، برتراند (۱۳۵۲ش)، زن‌شویی و اخلاق، ترجمه: مهدی افشار، چاپ اول، بی‌نا، نشر کتاب سبز.
۱۶. رودگر، محمد جواد (۱۳۸۸ش)، «عدالت جنسیتی از دیدگاه علامه طباطبایی و شهید مطهری»، مطالعات راهبردی زنان، ش ۴۶، ص ۴۹-۸۰.
۱۷. صفایی، سید حسن و امامی، اسدالله (۱۳۷۱ش)، حقوق خانواده، چاپ سوم، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
۱۸. صادقی سبزواری و کریمی، منصوره (۱۳۹۸ش): «بررسی تأثیر سند ۲۰۳۰ بر خانواده با رویکرد فقه حکومتی»، مقالات گفتمان فقه حکومتی، سال دوم، ش ۴، ص ۱۲۳-۱۵۰.

۱۹. طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۷۴ش)، المیزان، ترجمه: سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۰. عسکری، اسلام‌پور و کریمی (۱۳۸۲ش)، سیره پیشوایان در رفتار با همسر، پرتال جامع علوم انسانی، ش ۵۲.
۲۱. عظیم‌زاده اردبیلی، فر، معینی‌فر (۱۳۹۰ش)، «بررسی پیامدهای اجتماعی جنبش فمینیسم بر نهاد خانواده»، پژوهش‌نامه زنان، ش ۱۲(۱)، قم: انتشارات دانشگاه الزهرا.
۲۲. عظیم‌زاده اردبیلی، ف.، و معینی‌فر، م. (۱۳۹۱ش)، «پیامدهای حذف نقش مادری در خانواده و جامعه»، پژوهش‌نامه زن و خانواده، ش ۵(۲)، ص ۷-۳۴، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۲۳. فقیهی، علی‌نقی (۱۳۸۷ش)، تربیت جنسی؛ اصول و روش‌ها از منظر قرآن و حدیث، چاپ ۱۱، قم: دارالحدیث.
۲۴. قربان‌نیا، ناصر (۱۳۸۴ش)، حقوق مدنی خانواده، تهران: میزان.
۲۵. متن ترجمه شده سند، پیروز نیک: ۱۴۰۰ (framework-2030)
۲۶. ربانی اصفهانی، حوریه و یزدخواستی، بهجت (۱۳۹۴ش)، «بررسی کیفی تأثیر فمینیسم رادیکال بر نقش زن در نهاد خانواده و مقایسه آن با تمهیدات اسلام (مطالعه موردی زنان شهر اصفهان)»، جامعه‌شناسی کاربردی، دوره ۱۲۶ (۵۸)، ش ۲، ص ۱۲۵-۱۴۰.
۲۷. محمدی پناه، شیرین؛ کهنساری، رضا و اقایبی بجستانی، مریم (۱۴۰۰ش)، «مؤلفه‌های تربیت جنسی کودک از منظر فقه تربیتی»، فصلنامه پژوهش‌های اخلاقی، سال ۱۱، ش ۴، پ ۴۴، ص ۲۲۳-۲۴۲.
۲۸. مروی، محمدعلی (۱۳۸۶ش)، «سرپرستی خانواده با نگاه بر آیه ۳۴ نساء»، مجله معرفت، ش ۱۲۲ (۱۲۲)، ص ۹۹-۱۱۲.
۲۹. مطهری، مرتضی (۱۳۶۷ش)، نظام حقوق زن در اسلام، تهران: صدرا.
۳۰. معصومی، سیدمسعود (۱۳۸۷ش)، احکام روابط زن و شوهر و مسائل اجتماعی آنان، قم: مؤسسه فرهنگی و اطلاع‌رسانی تبیان.
۳۱. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱ش)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۳۲. _____ (۱۳۷۴ش)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۳۳. _____ (۱۳۸۳ش)، استفتائات جدید، قم: امام علی بن ابی‌طالب علیه السلام.
۳۴. منصورنژاد، محمد و محمدشاهی، حجت‌الله (۱۳۸۱ش)، مسئله زن، اسلام و فمینیسم در دفاع از حقوق زنان، چاپ اول، تهران: برگ زیتون.
۳۵. حوراء، بی‌نام (۱۳۸۲ش)، جنس و جنسیت، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ش ۲، پرتال جامع علوم انسانی.
۳۶. همتی، رضا و مکتوبیان، مریم (۱۳۹۲ش)، «بررسی وضعیت نابرابری جنسیتی در میان کشورهای منتخب خاورمیانه با تأکید بر جایگاه ایران»، پژوهش‌نامه زنان، دوره ۴، ش ۲، پ ۸، ص ۱۱۵-۱۴۲.
۳۷. یزدی مصباح، محمدتقی (۱۳۷۳ش)، آموزش عقاید، قم: سازمان تبلیغات اسلامی.
۳۸. یونسکو، کمیسیون ملی یونسکوایران، سایت تحلیلی خبری عصر ایران، ۱۳۹۶.

ب) عربی

۱. ابن قدامه، المغنی، ج ۶، کتاب النکاح در عاملی،
۲. اراکی، محمدعلی (۱۴۱۹ق)، کتاب النکاح، قم: نورنگار.
۳. انصاری، مرتضی (۱۴۱۵ق)، کتاب المکاسب، قم: مکتبه الأعلام الإسلامی.
۴. حر عاملی، محمدبن حسن (۱۳۶۷ش)، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، تحقیق: ربانی شیرازی، تهران: اسلامیہ.
۵. حلی، ابن ادریس (۱۴۰۴ق)، السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، قم، مکتبه المرعشی النجفی.
۶. حلی، حسن بن یوسف بن مطهر (۱۴۱۴ق)، تذکره الفقهاء، قم: مؤسسه آل البيت ﷺ لإحياء التراث.
۷. صدوق، ابن بابویه (۱۴۱۳ق)، من لایحضره الفقیه، قم: دار الکتب الاسلامیه.
۸. _____ (۱۳۹۳)، خصال، پایگاه اطلاع رسانی حوزه.
۹. _____ (۱۳۷۶ش) الامالی، تهران: کتابچی.
۱۰. طباطبائی، سید محمد حسین (۱۳۷۴ش)، تفسیر المیزان، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۱. _____ (۱۳۸۴ش)، تفسیر المیزان، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۲. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۳۸ش)، مجمع البیان، تهران: مکتبه العلمیه.
۱۳. طوسی، محمدبن حسن (۱۳۶۴)، تهذیب الاحکام شیخ مفید، ج ۸، قم: انتشارات دارالکتب الاسلامی.
۱۴. _____ (۱۳۷۱ش)، تبیان، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
۱۵. _____ (۱۳۸۷ش)، الخلاف، چاپ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۶. _____ (۱۳۷۷ - ۱۳۸۷ - ۱۳۸۸ش)، المبسوط فی الفقه الامامیه، ج ۳، ۴ و ۶، قم: المکتبه المرتضوی لاحیاء الآثار الجعفریه.
۱۷. عاملی، زین الدین (۱۳۹۰ش)، الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة، باب نکاح، ترجمه: حمید مسجد سراپی، قم: انتشارات پیام نوآور.
۱۸. _____ (۱۴۱۰ق)، مسالک الأفهام الی تنقیح شرائع الإسلام، بیروت: مؤسسة دار إحياء التراث العربی.
۱۹. کلینی، محمدبن یعقوب (۱۳۶۵ش)، الکافی، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
۲۰. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۴ق)، ج ۷۴، رساله الحقوق امام سجاد ﷺ در بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار ﷺ، بیروت: مؤسسة الوفاء.
۲۱. _____ (۱۴۴۰ق)، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار ﷺ، بیروت: دار احیاء التراث العربی، پایگاه حوزه، اخلاق و عرفان، ۱۳۸۸.
۲۲. محقق حلی (۱۴۰۸ق)، شرائع الإسلام فی مسائل الحلال والحرام، قم: مکتبه داوری.
۲۳. موسوی خمینی، سید روح الله (بی تا)، تحریر الوسیله، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی ﷺ.
۲۴. نجفی، محمد حسن (۱۳۶۷ش)، جواهر الکلام فی شرح شرایع الإسلام، تهران: دار الکتب الاسلامیه.

۲۵. نصیرالدین طوسی، محمد بن محمد (۱۴۱۶ق)، آداب المتعلمین، تحقیق، سید محمد رضا حسینی جلالی، چاپ اول، شیراز: کتابخانه مدرسه علمیه امام عصر علیه السلام.

۲۶. نوری، حسین بن محمد تقی (۱۴۰۸ش)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.

ج) منابع اینترنتی:

1. <https://langs.education/translation/gender+equal/persian>
2. <https://www.un.org/esa/socdev/family/Publications/mtintro.pdf>
3. <https://noo.rs/HFihd>

